

Colloquium 2(54)/2024
ISSN 2081-3813, e-ISSN 2658-0365
CC BY-NC-ND.4.0
DOI: <http://doi.org/10.34813/20coll2024>

POLITOLOGICZNE STUDIUM Q-SORT

Q-Sort in political science study

Wojciech Mincewicz

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

e-mail: wojciech_mincewicz@sggw.edu.pl

ORCID 0000-0003-0460-9158

Streszczenie

Celem artykułu jest refleksja natury teoretyczno-metodologicznej nad zastosowaniem Q-sort w badaniach z obszaru nauki o polityce i administracji. Hybrydowa metoda zbierania informacji, pochodząca z obszaru psychologii, czerpie z dorobku statystyki oraz matematyki. Umożliwia przekształcenie danych o charakterze jakościowym w ilościowe, które następnie poddawane są analizą statystycznym – korelacji oraz analizie głównych składowych. W prezentowanym opracowaniu, po przedstawieniu specyfikacji Q-sort, omówiona została możliwość jej implementacji w: badaniach opinii publicznej i postaw politycznych, osobowości politycznej oraz mechanizmów propagandy politycznej. Zakończenie natomiast stanowi próbę zestawienia Q-sort z klasycznymi metodami badań ilościowych oraz jakościowych, którego celem jest refleksja nad jej zaletami i wadami w związku z implementacją w badaniach polityczno-społecznych.

Słowa kluczowe: Q-sort, metodologia, Stephenson, stwierdzenia, badania polityczno-społeczne.

Abstract

The purpose of the article is a reflection of theoretical and methodological nature of Q-sort coverage in political science tests. The hybrid method of collecting information, derived from the field of psychology, draws on statistical achievements and mathematics. It enables the transformation of qualitative data into quantitative data, which is then subjected to statistical analysis - correlation and principal component analysis. In the presented study, after presenting the Q-sort specification, one discusses the possibilities of its implementation in: opinions of public opinion and attitudes, political personalities and political propaganda. The ending is an attempt of the Q-sort set with classic quantitative and qualitative research methods, the goal is to reflect on its advantages and disadvantages in connection with implementation in political policy.

Keywords: Q-sort, methodology, Stephenson, statements, political and social research.

Wprowadzenie

Źródeł oraz pierwszych przykładów implementacji Q-Sort należy szukać na gruncie psychologii, a precyzyjnie – psychometrii. Jest to nauka zajmująca się stosowaniem testów psychologicznych oraz opracowywaniem zagadnień praktycznych związanych z warunkami poprawnego ich stosowania dla celów diagnostycznych i prognostycznych. Reprezentanci tej subdyscypliny psychologii, czerpiąc z osiągnięć statystyki oraz matematyki, skupiają się na tworzeniu modelu testów psychologicznych pozwalających zrozumieć istotę otrzymanego wyniku. Przedstawiciele psychometrii tworzą procedury badań w psychologii poprzez obiektywizację obserwowanych zjawisk, a ich wysiłki zmierzają do nadania sensu empirycznego dla otrzymanych odpowiedzi (Siuta, red., 2006, s. 232–33). Q-sort pierwotnie definiowany był jako technika lub metodologia „Q”. Została opracowana w latach 30. XX wieku. Założenia metodologiczne opisał jej autor, amerykański psycholog William Stephenson, w pracy *The study of behavior Q-technique and its methodology* (1953). Początkowo była wykorzystywana jako narzędzie zbierania danych ilościowych, które następnie poddawano analizie czynnikowej oraz analizie wariancji¹. Stanowiła pierwszą próbę przekształcenia analizy czynnikowej w narzędzie weryfikacji hipotez, z czasem jednak jej funkcja oraz obszar zastosowania ulegał ewolucji. Współcześnie w odniesieniu do zbioru pozycji upowszechniła się nazwa Q-Sort.

W zależności od przyjętej konwencji teoretycznej, założeń epistemologicznych i ontologicznych, a także sposobu jej wykorzystania, Q-Sort należałoby traktować jako metodę, technikę lub procedurę badawczą². Może być stosowana do oceny różnych obiektów pod względem ważności, użyteczności i wywoływanych emocji (Kłosiński,

¹ Analiza czynnikowa to złożona metoda statystyczna wyszukiwania struktur, stojących za stopniem podobieństwa wielu zmiennych. Struktury te są opisywane w postaci sztucznie stworzonych wymiarów, silnie skorelowanych z analizowanymi zmiennymi, natomiast niezależnymi od siebie. Analiza wariancji z kolei służy do badania obserwacji, które zależą od jednego lub wielu czynników. W badaniach społecznych wyróżnia się analizę jedno- oraz wieloczynnikową (za: Babbie, 2004, s. 486–494).

² W artykule, za Januszem Sztumskim (2005), po pojęciu metody badawczej rozumie się system założeń i reguł pozwalających na takie uporządkowanie praktycznej lub teoretycznej działalności, aby można było osiągnąć cel, do którego świadomie się zmierza. Technika badawcza rozumiana jest jako zespół czynności związanych z różnymi sposobami przygotowania i przeprowadzenia badań społecznych. Procedura badawcza z kolei to zespół dyrektyw, które określają sekwencję poszczególnych etapów badań, połączeń metod i różnych technik oraz narzędzi badawczych. Procedura musi z jednej strony uwzględniać założenia formalnej struktury procesu badawczego, a z drugiej prakseologiczne reguły sprawnego i ekonomicznego działania (s. 67–82). Autor bez rozstrzygnięcia pozostawia, czy Q-sort należy uznać za metodę, technikę czy procedurę badawczą, albowiem wymagałoby to poczynienia rozważań natury epistemologicznych, co nie jest celem prezentowanego studium. Zamiennie stosuje pojęcie metody oraz techniki, mając świadomość znaczenia zwrotów, które zostały zdefiniowane powyżej.

2015, s. 55). W psychologii często stosowany jest do pomiaru obrazu „własnego ja”³. Q-sort należy określić jako hybrydową metodę zbierania danych ilościowo-jakościowych, w której uczestnicy badania przypisują znaczenia poszczególnym stwierdzeniom w procedurze sortowania⁴. Kryterium, według którego badany będzie porządkował stwierdzenia, może być np. jego własne zachowanie, system indywidualnych norm moralnych, wartości, przekonań. Q-sort stanowi technikę o niskim stopniu standaryzacji, w tym znaczeniu, że nie istnieje jeden przyjęty zbiór pozycji, który może być użyty w trakcie obserwacji. Stwierdzenia porządkowane są według rozkładu quasi-normalnego⁵. Za jego pomocą można dokonywać nie tylko samooceny, ale też oceny innych osób, zjawisk lub sytuacji. Technika może być wykorzystana do pomiaru jednorazowego lub kilkukrotnego. W pierwszym przypadku badacza interesuje stosunek badanych osób do pozycji, które są wskaźnikami określonej opracowanej zmiennej. Przy dwukrotnym pomiarze tej samej jednostki badanie prowadzone jest tym samym zestawem pozycji, ale przy różnych instrukcjach możliwe jest określenie stopnia podobieństwa dwóch powstałych zbiorów ocen (Brzezińska i Brzeziński, 2011, s. 348–73).

Mimo że technika Q-Sort powstała i rozwinęła się na gruncie psychologii, to z powodzeniem stosowana jest w wielu dyscyplinach naukowych, takich jak: nauka o zdrowiu, informatyce czy też medycynie (za: Lafferty, 2006, s. 4). Może być wykorzystywana na gruncie badań w naukach społecznych, w tym także politologicznych. Jak wskazuje Steven R. Browns (1980), spełnia ona przesłanki normatywne, jak i empiryczne, aby mogła być wykorzystana do wyjaśniania zjawisk w sferze polityki jako metoda klasyfikacji wskazań respondentów. Umieszczenie na skali i zakodowanie stwierdzeń dają szansę prowadzenia analiz statystycznych, występowania skorelowanych czynników, a także grupowania określonych i wyodrębnionych typów osób. Technika służy do konfirmacji bądź falsyfikacji teorii sformułowanych na etapie heurystycznym procesu badawczego (s. XIII i n.). Celem prezentowanego studium, oprócz krótkiej powyższej charakterystyki Q-Sort i przypomnienia jej historii, jest przedstawienie specyfiki prowadzenia obserwacji przy jej wykorzystaniu oraz wskazanie potencjału implementacji na gruncie nauki o polityce i administracji. Poznawczo-teoretycznym celem pracy jest zatem wskazanie charakteru aplikacyjnego metody na gruncie politologii. Jako technika łącząca pomiar jakościowy i ilościowy Q-Sort daje możliwość przekształcenia analizy

³ Badaczem, który jako pierwszy dokonał praktycznej implementacji techniki Q był Carl Rogers, dla którego pojęcie „ja” (ang. *self*), było kluczowe w teorii osobowości i terapii. Określał je jako „zorganizowaną, spójną, pojęciową całość złożoną ze spostrzeżeniowych charakterystyk” (zob. Rogers, 1959, s. 184–256).

⁴ W literaturze przedmiotu określana jest niekiedy także mianem metody mieszanej (zob. Ramlo, 2015, s. 74).

⁵ Rozkład normalny, zwany także krzywą Gaussa, stosowany jest do opisy zjawisk przyrodniczych, przemysłowych, medycznych czy też społecznych. Jest rozkładem częstości występowania danej cechy w populacji. Obserwacje umieszczone na rozkładzie normalnym pokazują, że najwięcej obserwacji ma wynik bliski średniej w całej populacji.

czynnikowej, służy jako narzędzie do weryfikacji hipotez, stąd też niezbędna i jak najbardziej uzasadniona wydaje się jej adaptacja na gruncie nauk społecznych. Jest przydatna do badania wzajemnych korelacji między zmiennymi, co daje wiele możliwości interpretacyjnych i poznawczych. Na wstępie należy jednak podkreślić, że prezentowane studium nie pretenduje do pełnego opracowania i zdefiniowania wszystkich obszarów badań w politologii, gdzie może być użyty Q-sort. Zadaniem, jakie postawił przed sobą autor, jest wskazanie jedynie przykładowych obszarów, gdzie może być pomocna do interpretacji i wyjaśniania zjawisk ze sfery polityki.

Specyfika prowadzenia badań techniką Q-Sort

Właściwie każdy zbiór twierdzeń, który da się uporządkować w logiczny sposób, może być potraktowany jako pula stwierdzeń Q-sort. Aby jednak wypełniał zapotrzebowanie metodologiczne, musi spełniać kilka dodatkowych wymogów. Wykorzystanie techniki wymaga przebrnięcia długiego procesu badawczego, którego forma i treść zależna jest w dużym stopniu od badacza. To on bowiem decyduje o poziomie standaryzacji badania oraz o wykorzystanej kafeterii odpowiedzi. Ważne jest zatem, aby proces badawczy został uprzednio przemyślany, dobrze zaprojektowany i poparty solidną analizą literatury przedmiotu. Przeprowadzenie całości postępowania badawczego jest czasochłonne, więc wymaga określonych nakładów i środków.

Pierwszy element procesu badawczego stanowi wyłączną domenę badacza. Na etapie heurystycznym postępowania, istotne jest sformułowanie pytania badawczego, które powinno być możliwie proste, a zarazem jasno definiować problem, a także obszar badań. Pytanie będzie miało wpływ na strukturę i zestaw zaprojektowanych twierdzeń (Watts i Stenner, 2005, s. 75). Po jego poprawnym zdefiniowaniu można przygotować stwierdzenia, które zawierają określoną liczbę elementów. Stosując Q-Sort w projekcie badawczym, można porządkować kategorie, stwierdzenia, pojedyncze słowa, przymiotniki, obrazki, albo inne obiekty, które chcemy poddać ocenie z punktu widzenia stopnia ich zgodności z kryterium sortowania, którym może być:

a) zgodność opisu wyrażonego danym stwierdzeniem lub innym elementem, z faktycznie przejawianymi postawami, przekonaniem i faktycznie akceptowanym systemem wartości badanej osoby;

b) zgodność opisu, wyrażonego danym stwierdzeniem (wyrazem) z pożądanym przez daną osobę postawami, przekonaniem, które osoba ta chciałaby u siebie wykształcić;

c) zgodność wytworów sztuki (np. obrazów), z akceptowanym przez daną jednostkę kryterium piękna;

d) zgodność zachowania się ocenianej osoby z zachowaniem „osoby wzorcowej”;

e) zgodność opisu wyrażonego danym zdaniem (wyrazem) z faktycznym stanem zastanym w miejscu badania (Brzezińska i Brzeziński, 2011, s. 350).

Liczba stwierdzeń użytych w trakcie pomiaru nie jest w żaden sposób narzucona z góry. Przyjmuje się jednak, że zbiór nie powinien być mniejszy niż 30 i nie większy niż 100⁶, aczkolwiek jedynym ograniczeniem w tym przypadku wydaje się pomysłowość i kreatywność badacza. Istotne jest, aby spectrum stwierdzeń wypełniało całościowo tematykę przygotowanego badania i odpowiadało zdefiniowanemu problemowi badawczemu. Zadanie osoby badanej za pomocą Q-sort polega na uporządkowaniu puli pozycji przez podzielenie ich na określoną z góry liczbę kategorii o określonej liczebności. W przypadku ustalania liczby kategorii, podobnie jak przy stwierdzeniach, istnieje duża swoboda i brak jest sztywnie narzuconych ram. Nie inaczej jest w przypadku liczby uczestników badania. Tutaj także brak jest ustalonego limitu. W przeciwieństwie do badań ilościowych nie jest wymagane spełnienie losowości próby, a nawet jest to niemożliwe, albowiem celem obserwacji w tym przypadku jest pozyskanie całej palety wyników w możliwie szerokiej perspektywie. Należy zatem przyjąć, że to badacz w sposób arbitralny decyduje o wielkości badanej próby, dążąc do osiągnięcia pożądanego w nauce stanu nasycenia teoretycznego (zob. więcej Fusch i Ness, 2015, s. 1408–1416).

Stwierdzenia umieszczane są na przygotowanej uprzednio skali kategorialnej, która konstruowana jest w oparciu o twierdzenia przeciwstawne. Na jednym brzegu powinny znaleźć się stwierdzenia, z którymi osoba badana się najbardziej zgadza, na przeciwnym zaś ich antonimy (zob. rys. 1). Rozkład twierdzeń jest równomierny, a w środku skali musi znaleźć się kategoria neutralna (najbardziej obszerna), stąd też finalnie skala przybiera kształt dzwonu⁷. W ten sposób uczestnik badania zmuszony jest do rozważnego umieszczania stwierdzeń na skali tak, aby na przeciwległych biegunach znalazły się odpowiedzi skrajne. W przeciwieństwie do klasycznej dla badań ilościowych skali Rensisa A. Likerta (1932, s. 1–55), gdzie wartość każdej odpowiedzi jest niezależna od pozostałych, w Q-sort, stwierdzenia porządkowane są wyłącznie względem siebie (Nost i in., 2019, s. 23–31). Fakt ten ma także bezpośredni wpływ na prowadzone obserwacje, albowiem w przypadku jej zastosowania niemożliwe jest obliczenie jednego ogólnego wyniku, jak ma to miejsce w przypadku skali Likerta. Stwierdzenia, umieszczone są najczęściej na kartkach i w toku badania przydzielane do

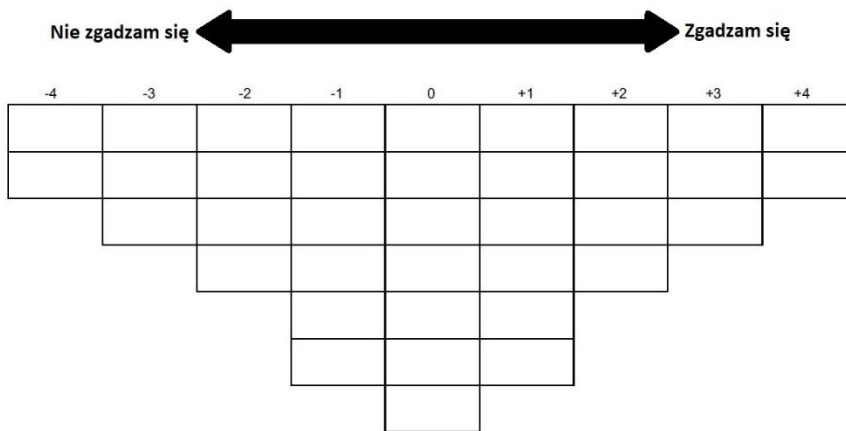
⁶ W literaturze przedmiotu spotykane jest twierdzenie, że zestaw może zawierać od 10 do 100 stwierdzeń (zob. Stainton, 1995, s. 181). Dolna wartość – 10 stwierdzeń, nie odpowiada jednak wymogowi stawianemu przed Q-sort, aby ten finalnie przybierał rozkład quasi-normalny. Ze względu na prawo wielkich liczb minimum koniecznym do prowadzenia obserwacji jest 30. W odniesieniu do Q-sort najczęściej wskazuje się, że zadowalającym jest sformułowanie od 40 do 80 twierdzeń (zob. np. Watts i Stenner, 2005, s. 75). Proponowane w przedmiotowym artykule 100 stwierdzeń stanowi niewątpliwie górną granicę, albowiem większa liczba będzie potencjalnie wpływała na liczbę niedokończonych wywiadów ze względu na zmęczenie respondentów.

⁷ Skala ma charakter porządkowy, tzn. wszystkie elementy są umieszczone w równych odstępach. Kontinuum odpowiedzi 9- lub 11-punktowe formułowane jest na zasadzie twierdzeń przeciwstawnych np. -5 „nie zgadzam się”, +5 „zgadzam się”. Odpowiedzi neutralne w takim przypadku otrzymują wartość 0.

odpowiedniej kategorii na zaprojektowanej uprzednio skali. Na tym etapie istotna jest także rola badacza, który może prowadzić obserwacje zachowań respondentów. Stają oni bowiem przed koniecznością dokonywania wyboru oraz selekcji stwierdzeń, tak aby badanie zrealizować zgodnie z instrukcją i wypełnić wszystkie wyznaczone obszary.

Rysunek 1.

Przykładowa skala kategorialna Q-Sort

Źródło: opracowanie własne.

Dane do analizy gromadzone są w postaci macierzy korelacji. Celem badań przy wykorzystaniu Q-sort jest grupowanie uczestników badania w małe podgrupy, wśród których zbiór czynników wyróżniających będzie podobny. Analiza zatem obejmowała będzie analizę czynnikową, prowadzoną w celu obserwacji wzorców zachowań, a także analizę korelacji pomiędzy obserwacjami służącą określeniu stopnia podobieństwa. Odmianą analizy czynnikowej stosowaną w Q-sort jest analiza głównych składowych (ang. *Principal Component Analysis*, PCA), będąca w istocie jednym z jej algorytmów. Na jej podstawie badacz opracowuje model, który umożliwi mu realizację zadania badawczego i rozwiązanie problemu badawczego. Jednym z najważniejszych punktów analizy jest takie pogrupowanie uczestników w klastry, które pozwoli na formułowanie wniosków (Delaitre i in., 2012, s. 2134–2135). Pomocne, a w praktyce konieczne jest skorzystanie z programów statystycznych, które większość obliczeń wykonają za badacza. Narzędziem dedykowanym do prowadzenia analiz po przeprowadzeniu pomiaru techniką Q-sort jest PQMethod⁸. Jego wykorzystanie jest o tyle niezbędne, gdyż obniża

⁸ Twórcą programu jest John Atkinson z Kent State University, który w 1992 roku udostępnił swój produkt publicznie. Program umożliwia odczytywanie plików z rozszerzeniem *.sav, który jest charakterystyczny dla dużej liczby oprogramowań przeznaczonych do pracy z danymi ilościowymi. Algorytm za badacza przeprowadza analizę czynnikową z wykorzystaniem Centroid lub Analizy Głównych Składowych. Finalny raport zawiera szereg tabel i innych zestawień. Program ma charakter *open source* i może być użyty na komputerach

możliwość popełnienia błędu przez badacza i wpływa na rzetelność finalnych wyników. Program daje możliwość opcje ekstrakcji i rotacji czynników. W przeciwieństwie do klasycznych analiz ilościowych przy prowadzeniu obserwacji techniką Q nie są istotne zmienne demograficzne. Dużo istotniejsze jest wyciągnięcie wniosków o charakterze jakościowym w toku przeprowadzonych analiz.

Obszary zastosowania w politologii

Celem prezentowanego studium jest refleksja natury teoretyczno-metodologicznej nad potencjałem implementacji Q-sort w badaniach z obszaru nauki o polityce i administracji. Politologia jako nauka niezbyt dobrze zdefiniowana heterogenicznie i amorficznie czerpie z obszaru innych nauk społecznych, tworząc swego rodzaju „mosty powiązań” z innymi dyscyplinami naukowymi. W przypadku rozważań na temat Q-sort obszarów implementacji techniki szukać należy wśród subdyscyplin politologii. Naturalnym polem dla zastosowania techniki wydaje się być psychologia polityki oraz socjologia polityki. Na podstawie analizy literatury przedmiotu wyróżnione zostały następujące, obszary badań, w których może być zaimplementowana technika: badanie opinii publicznej i postaw polityczno-społecznych, badanie osobowości politycznej, badanie mechanizmów propagandy politycznej. Powyższy dobór ma charakter celowy, albowiem w przypadku badania postaw i opinii, które wpisują się w paradygmat neopozytywistyczny, dominują badania ilościowe. Badanie osobowości politycznej z kolei jest przymiotem przedstawicieli nurtu jakościowego, mechanizmy propagandy opisywane są przy zastosowaniu różnych metod i technik badawczych, a Q-sort może stanowić istotny element dłuższego procesu badawczego.

Badanie opinii publicznej i postaw polityczno-społecznych stanowią tradycyjnie domenę badaczy ilościowych. Badanie stanu świadomości i postaw dużych grup obywateli ma charakter wartościujący wobec zjawisk polityczno-społecznych. Termin „postawa” został wprowadzony w obszar nauk społecznych przez Williama I. Thomasa i Floriana Znanieckiego we wstępie do *Polish Peasant in Europe and America* (1918). Użyty był dla oznaczenia procesów indywidualnej świadomości, determinujących zarówno aktualne, jak i potencjalne reakcje każdej osoby wobec społecznego świata. W ich ujęciu postawa jest zawsze stosunkiem wobec jakiejś wartości, przy czym za wartość uznawany jest fakt mający empiryczną treść, dostępną dla członków, określonej grupy społecznej i znaczenie, zgodnie z którym jest lub może być obiektem działania. W badaniach opinii publicznej, jak i postaw najistotniejsze jest określenie ich kierunku i natężenia. Strukturaliści postawę postrzegają będą jako ogół względnie trwałych dyspozycji do oceniania przedmiotu i emocjonalnego reagowania na niego oraz

z oprogramowaniem Windows, Mac oraz Linux. Obecnie (czerwiec 2024) dostępna jest wersja 2.35. Program do pobrania: <http://schmolck.org/qmethod/>.

ewentualnie towarzyszących mu emocjonalno-oceniającym dyspozycjom względnie trwałych przekonań o naturze i właściwościach tego przedmiotu i względnie trwałych dyspozycji do zachowania się wobec niego (Nowak, 1973, s. 23). Z tego stanowiska czerpią także przedstawiciele nauki o polityce i administracji, którzy postawy polityczne określają jako względnie trwałe stosunek jednostek lub grup społecznych, trwałą organizację przekonań wobec podmiotów polityki i ich działań, systemu politycznego i jego składników, elit politycznych, idei i wartości politycznych oraz decyzji politycznych (Wiatr, 1977, s. 512–518). Przedmiotami badania są: 1) ogólne postawy wobec systemu politycznego, 2) postawy wobec konkretnych decyzji polityki wewnętrznej oraz zagranicznej, 3) postawy wobec aparatu władzy, 4) postawy wobec różnych grup społecznych, 5) postawy dotyczące stosunków społecznych (Marody, 1976, s. 26–27).

Postawy stanowią kategorię zjawisk społecznych nieuchwytnych w bezpośredniej obserwacji. To, co badacz może obserwować, to jedynie określone zewnętrzne manifestacje, stanowiące werbalne lub niewerbalne wskaźniki postaw. Stąd też empiryczny pomiar najczęściej prowadzony jest poprzez zastępowanie prostych, bezpośrednich pytań o stosunek do takich czy innych zjawisk politycznych przez budowanie skali postaw, umożliwiających wnioskowanie o postawach wprawdzie z wypowiedzi, ale przez ich pośrednią interpretację, nie zaś wprost (Oppenheim, 1992). Pomiar, zarówno opinii publicznej, jak i postaw, tradycyjnie prowadzony metodą ankiety lub wywiadu, czy to prowadzonego przy wykorzystaniu tradycyjnego papierowego kwestionariusza (*paper & pen personal interview*, PAPI), czy też za pośrednictwem internetu (ang. *computer-assisted web interview*, CAWI) lub też wspomagany telefonicznie (ang. *computer assisted telephone interviewing*, CATI), stanowi domenę badaczy ilościowych. Klasyczna metody badań ma swoją ugruntowaną pozycję w literaturze przedmiotu i stanowią przymiot pozytywistów, którzy dążą do uogólnienia wyników na całą populację. Starając się uzyskać reprezentatywne wyniki, poszukują odpowiedzi na pytanie, *ile* lub *jak często*? Klasyczne badania jakościowe – indywidualne wywiady pogłębione (ang. *individual in-depth interviews*, IDI) oraz zogniskowane wywiady grupowe (ang. *focus group interviews*, FGI), nie są wykorzystywane w trakcie badań postaw lub opinii. Incydentalnie służą raczej do uzupełnienia badań ilościowych w formie triangulacji i ich celem jest uzupełnienie zebranych danych uzyskanych w toku ilościowego pomiaru.

Potencjał implementacji Q-sort w tego typu pomiarze wydaje się zatem znaczny, szczególnie w obszarze nauk empirycznych. Zgodnie ze scharakteryzowaną metodyką prowadzenia badań w pierwszej fazie badacz powinien zgromadzić materiał zastany i zaprojektować skalę kategoryczną pomiaru. Odpowiednio sformułowane pytanie badawcze, a także opracowany zestaw stwierdzeń, w toku pogłębionego pomiaru mógłby przede wszystkim mieć charakter aplikacyjny i posłużyć formułowaniu prognoz, związanych np. z narastaniem postaw skrajnych, ekstremistycznych, mogących zagrażać bezpieczeństwu państwa. Mimo że prowadzenie pomiaru przy wykorzystaniu Q-sort uniemożliwia wnioskowanie na całą populację, ze względu na brak reprezentatywności,

prawdopodobnie posłużą np. wyodrębnieniu typów empirycznych postaw obserwowanych w danej społeczności⁹. Dzięki analizie występowania związków między zmiennymi zdefiniowanie każdego typu, a także wskazanie różnic pomiędzy wyodrębnionymi typami. Może być także punktem wyjścia do dalszych uszczegółowionych badań lub posłużyć jako materiał empiryczny np. dla formułowania hipotez.

Odmierna sytuacja ma miejsce przy badaniu osobowości politycznej, która jest utożsamiana z utrwalonymi cechami jednostki w odniesieniu do polityki. Szczególną estymą badania osobowości politycznej cieszą się w odtwarzaniu mechanizmów sprawowania władzy politycznej, gdzie w centrum zainteresowania jest jednostka. Podejmując problematykę osobowości, badacze dążą do wskazania i opisanie osobowości jednostek przywódczych. To właśnie z jednostkowych teorii osobowości, formułowanych na gruncie psychologii, przez długi czas czerpali politolodzy. Jako punkt wyjścia przyjmowano za Gordonem W. Allportem, że osobowość to dynamiczna organizacja wewnątrz jednostki tych systemów psychoficznych, które determinują unikalne przystosowanie do środowiska (Oleś, 2003, s. 22). Z psychofizycznego ujęcia powstała koncepcja *homo politicus* Harolda Lasswella (1977), która zakładała, że jednostka przenosi w sferę polityki swoje indywidualne frustracje, stresy, a następnie racjonalizuje je w kategoriach interesów publicznych (s. 74–77). Jacek Reykowski (1976) osobowość polityczną klasyfikuje jako centralny system regulacji i integracji politycznych działań człowieka, na którą składają się: podsystem kognitywny, odpowiedzialny a procesy myślowe i rozumienie; podsystem afektywny odpowiedzialny za uczucia i emocje, a także podsystem konantywny odpowiedzialny za wolę działania (s. 767–771).

Badania nad osobowością polityczną prowadzone są głównie na gruncie psychologii polityki, ale także w obszarze marketingu politycznego, komunikacji politycznej, przywództwa politycznego. Ugruntowany nurt badawczy wskazuje, że pomiar ma mieć przede wszystkim charakter jakościowy, tzn. wpisywać się w paradygmat interpretacjonistyczny dążący przede wszystkim do opisu zastanej rzeczywistości i odpowiedzi na pytanie „dlaczego?”. Odczuwalny deficyt dociekań związany z próbą szerszego ujęcia problemu i zdefiniowania choćby czynników charakteryzujących każdy typ osobowości stwarza otwartą przestrzeń dla zastosowania Q-sort również w tym obszarze. Czerpiąc

⁹ Pojęcie typów idealnych/empirycznych wywodzi się z niemieckiej tradycji metodologicznej. Twórcami są Georg Jellinek i Max Weber. Moc heurystyczną pojęć typologicznych wykorzystywano zanim ugruntowała się ich koncepcja metodologiczna. Odnajdujemy je w koncepcji *Gemeinschaft* i *Gessellschaft* Ferdinanda Toenniesa czy demokracji i arystokracji Alexisa de Tocqueville’a. Pojęcia typologiczne służą do uzyskania wymaganej ostrości i precyzji pojęć naukowych. Są przydatnym narzędziem opisu i pomiaru interesujących badacza zjawisk, co ma zasadnicze znaczenie zarówno z punktu widzenia teorii, jak i praktyki. Jak wskazuje Jerzy Kmita w badaniach, typ idealny nie jest hipotezą, ale ma wskazywać kierunki ich tworzenia. Nie jest także opisem, ale ma finalnie tworzyć jednoznaczny środek wyrazu (zob. Kmita, 1977, s. 172).

z doświadczeń psychologii, można pokusić się nawet o tezę, że Q-sort wydaje się przeznaczony do badania osobowości. Za prekursora w tej dziedzinie uważany jest wspomniany Carl Rogers, który dokonał najprawdopodobniej pierwszej implementacji techniki do pomiaru własnego „ja”. Wydaje się, że na gruncie politologii można czerpać wprost z formułowanych przez niego założeń teoretyczno-metodologicznych i wykorzystywać je w badaniach nad osobowością polityczną.

Coraz częściej poruszana w sferze polityki jest kategoria propagandy politycznej, czyli specyficznej, niepełnej lub wypaczonej formy komunikowania politycznego. Propaganda ma charakter jednostronny, zinstytucjonalizowany, ma służyć zaspokojeniu oczekiwań nadawcy, a jej celem jest tworzenie lub zmiana postaw ludzi tak, aby odpowiadały one interesom nadawcy komunikatu. Do najważniejszych funkcji propagandy politycznej zaliczane są: integracyjna, adaptacyjna, informacyjno-interpretacyjna, dezinformacyjna i demaskatorska (Dobek-Ostrowska, 2007, s. 207). Fakt czy dany komunikat spełnia określoną funkcję, może być zweryfikowany empirycznie zarówno w trakcie pomiaru ilościowego, jak i jakościowego. Klasyczne badania ilościowe prowadzone jest na przykład w celu ustalenia skali zasięgu określonego komunikatu w ramach danego społeczeństwa. Pozostając przy funkcji informacyjno-interpretacyjnej, której przykład podano powyżej, badanie jakościowe skupiać się będzie np. na ocenie jakości przekazu sformułowanego komunikatu perswazyjnego.

Aby przeprowadzić kompleksowe badanie, jak się wydaje, konieczne jest odwołanie się do techniki pomiaru, która będzie w stanie zweryfikować, czy dany komunikat spełnia wszystkie przypisane mu funkcje. Odpowiedzią na tak sformułowany problem może być Q-sort, który dzięki przeprowadzonym analizom pozwoli wyodrębnić typy empiryczne, które w toku dalszych pogłębionych analiz empirycznych będą mogły być poddawane eksploracji i szczegółowym analizom. Pozwoli także zrozumieć wzajemne korelacje między grupami, a także dostosować przekaz propagandowy kierowany do poszczególnych grup odbiorców. Badanie prowadzone z wykorzystaniem Q-sort ma zatem, podobnie jak wcześniej, nie tylko charakter akademicki, ale także praktyczny.

Podsumowanie

W związku z Q-sort często pojawia się teza, że stanowi ona pewną „formę”, która daje się wypełnić różnorodną treścią, zależnie od celu, którego realizacji ma służyć (Paszkievicz, 1978, s. 247). Ze względu na wykorzystanie danych liczbowych i analizy statystycznej, Q-sort niekiedy jest poddawana krytyce, ponieważ niespełniania standardów badań ilościowych. Wśród zastrzeżeń pojawia się brak reprezentatywności, niewielka badana próba, brak możliwości wykonania testów statystycznych oraz brak standaryzacji. Z badaniami jakościowymi Q-sort łączy próba subiektywnej interpretacji oraz dążenie do zrozumienia i pogłębienia przedmiotu badań (Shinebourne, 2009, s. 95). Jako hybrydowa metoda badawcza, Q-sort uważany jest za idealną do prowadzenia analiz

w obszarach trudnych, gdzie badacz napotyka trudności o charakterze epistemologicznym i ontologicznym. Dzięki przewagom metodologicznym ułatwia identyfikację podobieństw, konstruowanie szerokich kategorii lub wymiarów badanego zjawiska oraz badanie wzorców i relacji w obrębie tych wymiarów i pomiędzy nimi.

Formułowanie sądów rozstrzygających na gruncie nauki nie jest pożądane, stąd też nie można w sposób zero-jedynkowy rozstrzygać o wadach i zaletach Q-sort. W związku z tym w podsumowaniu warto w krótki sposób scharakteryzować jej wady i zalety na zasadzie komparatystryki z innymi klasycznymi metodami badań społecznych, które już po części zostały zdefiniowane w artykule. Poszukiwanie „złotego środka” w badaniach społecznych polega zazwyczaj na rozstrzygnięciu dylematu związanego z obiektywnym lub subiektywnym postrzeganiem rzeczywistości. Q-sort w jakiś sposób wychodzi naprzeciw temu oczekiwaniu ze względu na mieszany charakter i przełożenie stwierdzeń o charakterze jakościowym, na analizę ilościową.

Przy próbie całościowego poznania problemu pożądane, a nawet konieczne jest przeprowadzenie analizy całościowej. Pewnym mankamentem projektów ilościowych jest to, że niemożliwe jest, aby dały wiarygodne wyniki w momencie, gdy obiektem obserwacji są trudne zjawiska społeczne, a ujawnienie indywidualnego sposobu myślenia i postrzegania otaczającej nas rzeczywistości jest konieczne. Projekty ilościowe odznaczają indywidualizm na korzyść liczb i statystyk. Dodatkowo odznaczają się dedukcyjnym charakterem rozumowania, gdzie założone jest *a priori* występowanie określonego zjawiska, a potwierdzenie następuje po zgromadzeniu danych. Odwrócenie wektora następuje w projektach jakościowych, gdzie przeważają słowa i obserwacje. Zadaniem badacza jest interpretacja, a niemożliwe jest porównywanie danych (ze względu na ich ilość i charakter), a możliwości prognozowania są ograniczone.

Elementem wyróżniającym Q-sort jest brak odgórnie przyjętych ram związanych choćby z przebiegiem postępowania badawczego. Ogólne regulacje o charakterze metodologicznym, związane z potrzebą generowania stwierdzeń i potrzebą stworzenia skali, w żaden sposób nie ograniczają. Mają za zadanie jedynie ukierunkować, a zarazem pozostawiają ogromną swobodę, co może być potencjalnie zachęcające i atrakcyjne, szczególnie dla osób mniej konserwatywnych, poszukujących nowych innowacyjnych rozwiązań. To badacz decyduje choćby o poziomie standaryzacji czy też wielkości próby. Brak ram stanowi niewątpliwie szansę na eksplorację nowych, niezbyt dobrze zdefiniowanych obszarów. Doskonale sprawdzają się w momencie, gdy istnieje potrzeba pogłębienia lub też zainicjowania w jakikolwiek sposób procesu badawczego.

Długotrwały proces przygotowania i przeprowadzenia badania, sprawia, że niewątpliwie wadą Q-sort jest czasochłonność. Mimo braku narzuconych ram, należy przyjąć, że próba z jednym respondentem, prawidłowo przeprowadzona, to od 45 do 60 minut, co w przypadku chęci prowadzenia obserwacji na liczbie obserwacji większych niż 100 znacząco wpływa na czas realizacji badania. Stąd też istotnym etapem jest sam

proces projektowania i przygotowywania badania. Z racji bardziej zindywidualizowanego podejścia niż w przypadku próby ilościowej, istotny jest sam proces rekrutacji uczestników. Niewskazane jest, aby pomiar prowadzony był wśród osób mało zdecydowanych, mających skłonności do długiego namysłu i szerokiej refleksji. Podyktowane jest to faktem, że finalnie osoba badana musi umieścić odpowiedzi na sztywno zaprojektowanej skali, a zbyt głębokie zagłębianie się w treść stwierdzeń może niepotrzebnie przedłużać badanie i stanowić ingerencję w jego wyniki. Znowu istnieje zatem potrzeba wyważenia, albowiem zbyt prosty dobór, może finalnie uniemożliwić realizację badania. Istotna w badaniach Q-sort jest także rekrutacja samych uczestników i znalezienia osób predysponowanych do udziału w nim. Warto przypomnieć, że w przypadku Q-sort nie ma mowy o konieczności zachowania reprezentatywności, stąd też można prowadzić selekcję i zadbać o dobranie osób spełniających powyższe przesłanki.

Co szczególnie odstrasza badaczy ilościowych to to, że mimo zbierania danych liczbowych w Q-sort nie ma możliwości prowadzenia zaawansowanych analiz statystycznych. Próba wnioskowania na średnich lub też miar statystyki opisowej może odbywać się pomiędzy wyselekcjonowanymi grupami. Technika ta jest idealna dla analizy ocen indywidualnych respondentów oraz korelacji pomiędzy jednostkami zbioru. Stosując ją do tego rodzaju obserwacji, badacz z dużą dozą prawdopodobieństwa wykryje powiązania pomiędzy jednostkami w zbiorze, które są niedostępne w powierzchownej obserwacji.

Przedstawione w artykule przykłady zastosowania Q-sort, wskazują, że istnieje potencjał jej implementacji w nauce o polityce. Spełnia ona bowiem przesłanki o charakterze normatywnym, jak i empirycznym, aby mogła być wykorzystywana w wyjaśnianiu zjawisk o charakterze polityczno-społecznym. Może być pomocna szczególnie w badaniu zjawisk trudnych, wymagających pogłębienia i szczegółowej analizy, ale także do prowadzenia badań w zakresie i różnorodności subiektywnych doświadczeń, perspektyw i przekonań. Jako hybrydowa metoda otwiera możliwości na szersze poznanie i refleksję nad obiektem badań. Każdorazowo wymaga ona jednak metodologicznej refleksji, albowiem jako metoda pochłania spore środki, a wynik badań nie musi spełniać oczekiwań uczonego. Wymaga także zaawansowanej wiedzy z zakresu projektowania postępowania badawczego, a także prowadzenia analiz, stąd też powinna być stosowana przez badaczy doświadczonych, rozumiejących mechanizmy badań społecznych.

BIBLIOGRAFIA

- Babbie, E. (2004). *Badania społeczne w praktyce*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Brown, S.R. (1980). *Political Subjectivity – Applications of Q methodology in political science*. Yale University Press.
- Brzezińska, A.I., Brzeziński J.M. (2011). Skale szacunkowe w badaniach diagnostycznych. W: J.M. Brzeziński (red.), *Metodologia badań społecznych. Wybór tekstów* (s. 299–399). Wydawnictwo Zysk i S-ka.

- Delaitre, P., Lavandier, C., Dedieu, R., Gey, N. (2012). Meaning of quiet areas in urban context through people viewpoints. W: *Proceedings of the Acoustics 2012 Nantes Conference* April 2012 (s. 2133–2138). Nantes.
- Dobek-Ostrowska, B. (2007). *Komunikowanie polityczne*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Fusch, P.I., Ness, L.R. (2015). Are we there yet? Data saturation in qualitative research. *The Qualitative Report*, 20(9), 1408–1416. <https://doi.org/10.46743/2160-3715/2015.2281>
- Kłosiński, M. (2015). W poszukiwaniu nowych sposobów badania wartości. W: B. Fatyga (red.), *Praktyki badawcze* (s. 27–58). Wydawnictwo Instytut Stosowanych Nauk Społecznych Uniwersytetu Warszawskiego.
- Kmita, J. (1977). *Wykład z logiki i metodologii nauk: dla studentów wydziałów humanistycznych*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Lafferty, M. (2006). *What do students learn from final year project work in sports science? (Technical report Pedagogic Research and Development Fund 2005/06)*. Higher Education Academy Network for Hospitality, Leisure, Sport and Tourism.
- Lasswell, H.D. (1977). *Psychopathology and politics*. The University of Chicago Press.
- Likert, R. A. (1932). Technique for the Measurement of Attitudes. *Archives of Psychology*, 22(140), 1–55.
- Marody, M. (1976). *Sens teoretyczny a sens empiryczny pojęcia postawy: analiza metodologiczna zasad doboru wskaźników w badaniach nad postawami*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Nost E., Robertson M., Lave R. (2019). Q-method and the performance of subjectivity: reflections from a survey of US stream restoration practitioners. *Geoforum*, 105, 23–31. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2019.06.004>
- Oleś, P.K. (2003). *Wprowadzenie do psychologii osobowości*. Wydawnictwo Naukowe „Scholar”.
- Oppenheim, A.N. (1992). *Questionnaire design, interviewing and attitude measurement*. Pinter Publishers.
- Paszkiwicz, E. Technika Q-sort. W: L. Wołoszynowska (red.), *Materiały do nauczania psychologii: metody badań psychologicznych* (t. 3, s. 241–256). Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Nowak, S. (1973). Pojęcie postawy w teorii i stosowanych badaniach społecznych. W: S. Nowak (red.), *Teorie postaw* (s. 17–87). Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Ramlo, S. (2015). Theoretical significance in Q methodology: A qualitative approach to a mixed method. *Research in the Schools*, 22(1), 73–87.
- Reykowski, J. (1976). *Osobowość jako centralny system regulacji i integracji czynności człowieka*. W: T. Tomaszewski (red.), *Psychologia* (s. 762–825). Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Rogers, C.R. (1953). A theory of therapy, personality, and interpersonal relationships: As developed in the client-centered framework. *Psychology: A Study of a Science*, 3, 184–256.
- Shinebourne, P. (2009). Using Q method in qualitative research. *International Journal of Qualitative Methods*, 8(1), 93–97. <https://doi.org/10.1177/160940690900800109>
- Siuta, J. (red.). (2006). *Słownik psychologii*. Wydawnictwo Zielona Sowa.
- Stainton, R.R. (1995). Q methodology. W: J.A. Smith, R. Harre, L. Van Langenhofe (Eds.), *Rethinking methods in psychology* (s. 178–192). London and Thousand Oaks.
- Stephenson, W. (1953). *The study of behavior; Q-technique and its methodology*. University of Chicago Press.
- Sztumski, J. (2005). *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, wydanie szóste zmienione i uzupełnione. Wydawnictwo Naukowe, „Śląsk” Sp. z o. o.
- Thomas, W. I., Znaniecki, F. (1918). *The Polish peasant in Europe and America: Monograph of an immigrant group*. University of Chicago Press.
- Watts, S., Stenner, P. (2005). Doing Q methodology: theory, method and interpretation. *Qualitative Research in Psychology*, 2, 67–91. <https://doi.org/10.1191/1478088705qp022oa>
- Wiatr, J. J. (1977). *Socjologia stosunków politycznych*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.